

ТЕТЯНА ЯСТРЕМСЬКА

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України

вул. Козельницька 4

Львів 79026

tel. +38 050 64 79 541

e-mail: tetyana.yastremska@gmail.com

ЛОКАТИВНІ ПРИСЛІВНИКИ В ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дериват, семантична структура, мотивація, локативні прислівники, говори української мови.

SŁOWA KLUCZOWE: derywat, struktura semantyczna, motywacja, przysłówki miejsca/ lokatywne, dialekty języka ukraińskiego.

KEYWORDS: derivative, derivative cluster, semantic structure, motivation, locative adverbs, dialects of the Ukrainian language.

LOCAL ADVERBS IN THE DIALECTS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: A LEXICOGRAPHIC MODELING

ABSTRACT: The article proposes an analysis of locative adverbs; it represents the semantic opposition „top” – „bottom” and fragments of derivative clusters of the base words of the opposition *верх, гора* („top”) and *низ, діл, спід* („bottom”) (*вверху, ввершкы, ввершечку, вгорі, вдолі, долині, внизу, всподу, споді*).

The purpose of the research is to analyze the peculiarities of the structure and semantics of locative adverbs, form a generalized semantic structure of derivatives according to the semantic subcomplexes of the base words, identify semantically and structurally correlated derivatives, and offer a sample lexicographic modelling of derivatives. More than 2,000 micro-contexts of the function of the adverbs in dialects of Ukrainian language (above all, the southwestern dialect) were analyzed.

The sources were dialect dictionaries, card indices and texts, regional linguistic atlases, ethnographic and dialectal materials starting from 19th c. (Yakiv Holovatskyj, Volodymyr Shukhevych, Volodymyr Hnatiuk, Antin Onyshchuk, Ivan Verchratskyj, Ivan Franko, et al.).

In the article, I proposed a new perspective on the analysis of the derivative system in the format of an epidigmatic dialect dictionary which contains information on word-building derivativeness, motivation, and semantics of derivatives.

Однією з найбільш важливих та актуальних проблем дослідження діалектних явищ є проблема словотворення, розв'язання якої передбачає не тільки формування словотвірних гнізд (далі – СГ), з'ясування способів та напрямків деривації, а також лексикографічне моделювання дериватів, укладання словника, який відобразатиме комплексний підхід до представлення діалектних явищ – аналіз мотивації, деривації та семантики дериватів.

Об'єктом мого зацікавлення є деривати, які входять у межі базової просторової опозиції «верх – низ», слугують для опису орієнтації об'єкта у просторі, для просторової кваліфікації частини об'єкта, а також формують систему координат мовної картини світу.

У статті пропоную аналіз фрагмента системи дериватів – прислівників, утворених від базових слів *верх, гора* («верх») і *низ, діл, спід* («низ»), які посідають провідне місце у формуванні картини простору. Це передбачає виконання низки завдань, а саме: укласти корпус прислівників на матеріалі говорів української мови (передусім південно-західного наріччя); проаналізувати особливості їх семантичної структури, сформувати узагальнену семантичну структуру дериватів відповідно до семантичних субкомплексів (далі – СК) базових слів, виявити семантично і структурно співвідносні деривати, запропонувати зразок лексикографічного моделювання дериватів, а також окреслити низку проблем, пов'язаних із контекстуальним дослідженням діалектного прислівника, із його граматиною, а власне окресленням частини мовної належності, як передумовою коректного визначення семантики.

Джерельною базою слугували записи говіркового мовлення української мови, діалектні словники та картотеки, діалектні тексти, регіональні лінгвістичні атласи, етнографічні й діалектні матеріали від XIX ст. (Яків Головацький, Володимир Шухевич, Володимир Гнатюк, Антін Онищук, Іван Верхратський, Іван Франко, Володимир Кобільник, Марко Грушевський, Іван Панькевич) і дотепер та ін.

1. Корпус локативних прислівників

Прислівники на зразок *вверх, зверху, догори, підгору, вділ, долини, віднизу, зісподу, позаспід* тощо в науковій літературі закріпили за собою назву просторових, локативних, прислівників місця та напряму, які належать

до лексико-граматичного розряду обставинних прислівників (Грищенко 1997: 452).

Аналізовані прислівники утворені в результаті адвербіалізації форм непрямих відмінків іменників (Gen, Acc, Abl, Loc) з прийменниками (*в / у, від / од, д / до, з / із / зі, на, під, по, понад, през*) (Німчук 1978: 355–356), а також зі складеними прийменниками, утвореними на діалектному ґрунті: *з+під, по+за*. Засвідчено також діалектні деривати, утворені за допомогою префіксації від прислівників *поверх* → *зповерх, напóверх, зверх* → *назверх* (чи *наверх* → *назверх?*).

На підставі аналізу понад 2100 мікроконтекстів виявлено 138 прислівників, 21 з яких вживаються у функції прийменників і 2 є тільки прийменниками.

Системний аналіз корпусу прислівників, утворених від базових слів опозиції «верх – низ», передбачає дослідження прислівникових дериватів, утворених за різними моделями, а також їх лексикографічне опрацювання.

2. Семантична структура прислівників

Діалектні словники, фіксуючи просторові прислівники статичної локалізації, наводять переважно «спрощену» семантику, яка за відсутності мовної ілюстрації майже не несе корисної інформації, адже, як виявив аналіз «живих» контекстів, семантика просторових прислівників не може обмежуватися значенням 'угорі' чи 'унизу'. Проте важливе значення має фіксація прислівників у діалектних словниках та вияви фонетичних варіантів; наприклад: *в верху* 'в горі, на горі' (Мосора 12); *в доли* 'в долині' (Кміт 23); *увер(ь)ху* 'нагорі, угорі', *усподу* 'унизу' (ГТ 190, 193); *уверьху* 'угорі', *всподу* ('усподу') 'унизу' (Негріч 45, 172, 173); *вверьху* 'вгорі', *вдоліні* 'внизу, відносно нижче', *всподу* 'на дні' (СГРЯ 145, 156, 318), *вверху* 'на горі', 'у верхній течії річки', *вгорі* 'вгорі', *ўгорі* 'високо', *вдолі* 'внизу', *всподу* 'внизу' (Он. I 87, 88, 150, 184); *угорі, вгорі* 'угорі, вгорі; високо в повітрі', *внізу* 'внизу, в нижній частині' (Пиртей 396, 53); *удоліні* 'унизу, знизу' (БГС 561); *ўдоліні* 'внизу' (БГТ 48); *вдолі* (*ўдол'ї, удол'ї*) 'внизу' (Матіїв 54, 473) та ін.

Семантичний аналіз дав змогу виявити, що семантика базових слів СГ і дериватів накладається, деривати репрезентують усі семантичні СК, виокремлені в межах семантичних структур базових слів, значення яких часто слугують основою для творення значень дериватів. На підставі аналізу діалектних матеріалів змодельовано узагальнену семантичну структуру прислівників, яка охоплює понад сто компонентів у межах 4 «семантичних субкомплексів із своїм внутрішнім підпорядкуванням похідних значень»

(Гриценко 1990: 154), об'єднані навколо «центрів-домінант» (Гриценко 1990: 175; Гриценко 1984: 89), перші три з яких вказують передусім на простір, а четвертий – на спосіб дії: I – ‘верхня / нижня частина (об’єкта)’; II – ‘верхній / нижній край, межа’; III – ‘поверхня (‘верхній шар’ та ‘зовнішній бік’)’; IV – ‘сидячи на коні; верхи’.

Найбільш семантично розгалуженим є I СК ‘верхня / нижня частина об’єкта’, елементи якого об’єднано за диференційною ознакою ‘розташований угорі’, а саме: ‘у верхній / нижній частині рослини (будівлі, копиці, пристосування (пристрої, прилади, знаряддя), посудини, тіла, одягу)’, ‘на вершині / у підніжжі гори’, ‘у верхів’ї / пониззі річки’; ‘у верхньому / нижньому кінці села’, ‘високо в небі / нижче від поверхні землі, під землею’, ‘вище / нижче щодо іншого об’єкта’, а також охоплює значення, що вказують на напрямок: ‘знизу угору / зверху вниз’. Зазначу, що точка відліку, орієнтир (лінія / точка), яка розділяє об’єкт на дві частини – верхню і нижню – є досить умовною (гора – вершина і підніжжя, дерево – верхів’ття і нижня частина, тіло – верхня (до пояса) і нижня (від пояса) частини, верхня і нижня частина об’єкта, пристосування, посудини та ін.), що часто залежить і від місця перебування мовця. Для формування семантики важливо виокремити просторові параметри, які усвідомлює мовець; «не загубити» його у формуванні семантики. За словами Юрія Апресяна, «фігура мовця організовує семантичний простір тексту, (...) є тим орієнтиром, щодо якого в акті комунікації починається відлік часу і простору» (Апресян 1997: 274). Це, зокрема, підтверджують приклади: *Йак то ў нас на |бере^з'і/ |хата |була он там ўгор'і/ а |тутка |була с'тайн'а* (ГПЗН 17); *Ўгор'і на поліце стойаў бан' ечók* (КСГГ); *Я тогда був на грусъці, удолині пєс дитину вкусив* (БГС 561); вони містять вказівку на додаткову локалізацію – на те, що мовець стоїть десь внизу, нижче щодо іншого об’єкта.

Просторова семантика прислівників може трансформуватися у семантику способу дії, наприклад: ‘піднявши угору / опустивши вниз’ (*гóрі, догорі / дóлом*), ‘повернувши вгору / униз’ (*ўверх, ўгóру, гóр'і, догорі, навéрх / ўдо- ліну, ўниз, додóлу, дóл'і, донізу, над'іл, надоліну, наніз, насп'ід*), ‘дїбом, стїйма, на задні ноги (про коня)’ (*ўгóру, гóр'і, догорі*) та ін.

Значення II СК об’єднано навколо семантичної домінанти ‘верхній / нижній край, верхня / нижня межа’, зокрема виокремлено семантичні компоненти, які вказують на місце, напрям: ‘вище, ніж потрібно; надто високо; зависоко’ (*горóю*), ‘із верхнього краю; на самому верху’ / ‘на самому низу; на дні’ (*звéрха(и,у), згорі, навéрха(у), нагор'ї / ўспóд'і(у), надолін'і, наспóд'і*), ‘до верхнього краю, до верхньої межі / до нижнього краю, до нижньої межі’ (*довéрха(у), догорі / досподá*); на кількість: ‘через край об’єкта’ (*звéрху, повéрх(и)*), ‘понад норму, міру, забагато, більше, ніж

потрібно' (*верхом, зверху(и), напóверх, поверху(а, и)*) та ін. Прислівники у деяких прикладах орієнтують не тільки на географічний простір, а й на соціальний – 'попереду, на висоті, у вигідному становищі / позаду, у гіршому становищі' (*наверсі, наверха / ўспод'ї*), 'у панівному становищі / у пригнобленому становищі' (*вєрха, верхами, вєрхом, зєрха(у), наверхи(у) / долиною, сподом*) тощо.

Третій СК формують значення, що вказують на поверхню – 'верхній шар' та 'зовнішній бік', зокрема: 'по поверхні горизонтального об'єкта (вода, земля тощо) / під поверхнею – з нижнього боку об'єкта (пристосування, посудина, предмет)' (*вєрхом, гóр'ї, зверх(а, и, у), згорі, поверху(а, и) – дóлу, поп'ідсп'їд*), 'із зовнішнього, лицевого боку; іззовні' / 'із внутрішнього, зворотного боку; із вивороту' (*ўгóру, горóйу, зєрхи(у), наверх(у), поверху – ўдоліну, ўнизу, дóлом, з'їспóду, знізу*).

Значення, пов'язані із краєм, межею та із поверхнею, здебільшого «накладаються», тому складно визначити СК, наприклад:

- 'на самий верх' (II СК) ↔ 'уверх на поверхню водойми (рідини), землі' (III СК) <підтягувати, вихоплюватися, спливати, виходити>: *Набрав і <глину> у жменю, та вихопив си у гору. Але заки віринув, вода усю глину вімулила з єго руки* (Шух. V 1), *Толту вурду (то ўна ўстане ўс'а ўверх, ц'а вурда) ўни тим друш'л'аком ўс'о збре^арут* (КСГГ), *Чиї маї скóро п'їде дгóр'ї <про пироги, які варяться>* (УЗГТ 133), *Як язби легла нижива, тогди вода из зимлі люгла; из усіх жилїў вода вілюгла на верх и розилєла сї по цалїм сьвікі* (ГС 153); *Тота гадина далеко у землі, не виходит на верх* (ГС 172);
- 'на самий низ, на дно' (II СК) ↔ 'униз на поверхню землі, водойми; на дно, на землю' (III СК) <іти, класти>: *Коло нашого ставу є вікнина [‘трясовина’], місце таке, шо якби став, так би і пішов удоліну* (БГС 56), *Клáli насп'їд маргаріну, на́в'їт' і да́вали йáпка, а по́тім пригáджували рíсум* (Надсяння 318);
- 'на самому верху' (II СК) ↔ 'зверху на поверхні водойми, у верхньому прошарку рідини; на поверхні пристосування' (III СК) <бути, плавати, ставати, варити>: *Невеліка рьїба, хрибєт зелен'авий. Навіки зверх водьї ѓе* (КГ), *Вода звєрхї тепла, а вспогї студєна, аж щїпáє* (БГС 155), *Розбóвташ вóду у фляшїці та стáне звїрхa пїна* (КГ), *І звєрхa мокре, і наспїтку мокре* (БГС 322), *Шпар'гáт [‘чавунна кухонна плита’] на кўхни стоїт, звєрхa на ним йїсти вар'áт* (ГГ 219);
- 'на самому низу' (II СК) ↔ 'знизу на поверхні землі; на дні водойми (посудини, пристосування)' (III СК) <бути, шукати>: *Вода звєрхї тепла, а вспогї студєна, аж щїпáє* (БГС 155), *То шо шукáла, найшлá аш усподу́ у скрїн'ї* (КСГГ); *Поклала дитину у місце, де кїнь їв сїно;*

як кінць переїв сїно, шукав у *споду*, форкав (Шух. IV 225).

- ‘із самого верху’ (II СК) ↔ ‘із поверхні води’ (III СК) <черпати>: *Відгашене вугльи взьити з **поверх** води, покласти на бік, укрити платинков* (Шух. V 245; ГС 154)
- ‘із самого низу’ (II СК) ↔ ‘із дна водойми (посудини)’ (III СК) <набирати>: *Зи **споду** ни набирай – там повно мулу* (Арк_С 188), *Всі роди пампушниць (...) зі **споду** неполивані, зате заглиблення на пампухи поливані* (Макс. 30) та ін.

3. Лексикографічне моделювання прислівників

Лексикографічне моделювання прислівників дає змогу не тільки систематизувати прислівники, утворені за однією моделлю, а й з'ясувати їх семантичну структуру відповідно до СК базових слів; ілюструючи їх функціонування прикладами, диференціювати прислівники та утворені від них прийменники, які зберігають безпосередній семантичний зв'язок із прислівниками, а також дійти висновків про те, що однотипність структури дериватів здебільшого зумовлює й ідентичну семантику.

Для дослідження системи дериватів визначальним є комплексне дослідження деривації, мотивацій та семантики похідних, адже ці аспекти є взаємозумовлюваними, вони доповнюють інформацію, а також дають змогу дійти достовірних висновків.

Усвідомлення того, що аналіз похідних лексем потребує глибшого дослідження, вивчення їх за іншими критеріями стало поштовхом до створення поліпроблемного словника, який комплексно відображатиме різні аспекти аналізу мовних одиниць.

Важливе значення має семантичне обмеження дериватів, що дає змогу не тільки виявити спільні компоненти значень слів, змоделювати на їх підставі узагальнені семантичні моделі для різних частин мови, що у подальшому можуть стати зразком лексикографічного представлення слів, а й виявити структурні мотиватори, які вказують на продуктивність моделей творення.

Простежити шляхи і способи творення слів, виявити семантичні зв'язки між дериватами, глибинні механізми формування та особливості семантики, що виявляє світогляд діалектоносіїв, дасть змогу *Епідигматичний діалектний словник* (далі – ЕДС), який передбачає комплексний підхід до представлення діалектних явищ – аналіз мотивації, деривації та семантики дериватів. Перевага ЕДС насамперед у його системності – передусім він відображає один із видів системних зв'язків, а також репрезентує лексику

як цілість – системно, що є важливою умовою лексикографічного опрацювання діалектних явищ.

Мета ЕДС – структурно-семантичний аналіз СГ із вершинами *верх, гора, низ, діл, снід* у діалектах української мови, що дасть змогу вербалізувати семантичну опозицію «верх – низ» на підставі комплексного аналізу мотиваційних, дериваційних та семантичних особливостей дериватів.

Реєстрові слова уніфіковано в написанні – їх подано разом, за абеткою відповідно до ступенів деривації, наведено фонетичні варіанти (у дужках) та частину мови (зразок подання реєстрових слів див.: таблицю 1).

Таблиця 1

I	вверху	(<i>ўвер¹ху, в верху, уверху, у верьху</i>)	<i>adv</i>
ступінь деривації	реєстрове слово	фонетичні та орфографічні варіанти	частина мови

Структура словникової статті містить 3 блоки, які подано в таблиці:

- – **дериваційний** – вказано спосіб творення: для дериватів морфологічного способу подано у дужках афікс, відтак морфонологічні зміни в межах основи й на морфемному шві і словотвірну пару в напрямку від твірного до похідного; для неморфологічного способу – модель творення (для адвербіативів);
- ▲ – **мотиваційний**, який містить здебільшого 3 пункти: ЛМ – лексичний мотиватор і його значення; МЗ – мотиваційний зв’язок – напрямок мотивації, який фактично збігається з напрямком словотвірної похідності, дає змогу виявити закономірності номінації (наприклад: частина об’єкта > місце, місце > спосіб); у цьому пункті зазначено також перехід стилістично нейтрального слова у емоційно марковане (демінутив чи аугментатив); СМ – структурний мотиватор (якщо виявлено) – дериват із аналогічною семантичною і формальною структурою. Відзначу деяку умовність щодо цілісної структури СГ, яка, однак, не завжди зумовлена об’єктивними чинниками – не всі деривати виявлено та й чимало джерел ще очікують на опрацювання; зауважу, що для визначення лексичного мотиватора слова домінує семантика кореневої морфеми (базового слова), а для відповідних значень структурного мотиватора – семантика афіксальної морфеми;
- – **семантичний** – подано назву семантичного СК базового слова, відтак – в основній частині словникової статті – значення деривата, у трикутних дужках – дієслова, з якими поєднується реєстрове слово, зі статичною (*бути, складати, рости, лежати, держати*)

чи динамічною (*іти, їхати, плавати, котитися, сипати, падати, ставити, притискати, застеляти, обмотувати*) семантикою.

Ілюстративний матеріал подано після двокрапки; відтак – джерело фіксації.

Як приклад лексикографічного моделювання пропоную деривати, розташовані на трьох ступенях деривації (від базового слова *верх*):

I	II	III
<i>вверху́ adv</i>	→ <i>вверху́ adv</i> ¹	
	→ <i>вершкú adv</i>	→ <i>вершкú prep</i>
	→ <i>ввершечкú adv</i>	

I *вверху́* (ўвер¹ху, в верху́, уверху́, у верьху) *adv*

- адвербіалізація (в + *Loc*)
- ▲ ЛМ: *верх* ‘верхня частина об’єкта’; МЗ: частина об’єкта > місце; СМ: *внизу́, всподу́*
- ‘верхня частина об’єкта’

- 1) ‘у верхній частині рослини – дерева; у верховітті’ <бути>: *А в поли, в поли в три йвори, / Гей дай Боже! / Тонкі, високі, в корінь глибокі, / В корінь глибокі, в верху листяті* (Шух. IV 98)
- 2) ‘у верхній частині елементів будівлі’ <складати, збігатися>: *На «колібу» ставлять (...) оструб, який імішать добре, аби у «хату» не віяло; верх оструба кладуть кізли так, аби вони усі збігли ся у верху до купи* (Шух. II 174)
- 3) ‘у верхній частині копиці’ <складати>: *Зберемо возів сімсот обозів, / Ой повеземо на тихий Дунай, / (...) Там їх <в’язанок пшениці> складемо в споду широко, / В споду широко, в верху високо. / Чим завершимо? Сивим соколом!* (Шух. IV 97)
- 4) ‘на горі, на вершині гори; високо в горах; у гірській місцевості’ <рости>: *Навкругі був л’іс (...), а в верху на Тárниці росли дес по од’н’ї смерец’ї та й жéрепий* (Піпаш 251); *Розкинені гуцульські хати (...) по «кéчерах» (горах у верху гладких, а в долині залісених)* (Шух. I 73); *Ўни^e пок’лали хату ў Білобeрeзиц’ї ў сeл’ї ... тий тeпeр там жи¹йут. А ўвeр¹ху ... нi¹х’тo нi¹ сi¹ди^eт, ли¹шi хoг’i тyдa c’iнo рoби^eти¹* (СГРЯ 145); *Скажуть тобі, що газда з котрим хочеш бесідувати, сидить «в верху», то итимеш до него трохи чи не цілу днину* (Верхр_СЮ I)
- 5) ‘у верхній течії річки’ <бути> (Кміт 24; Он. I 87)

¹ До уваги беремо також прислівники, утворені лексико-семантичним способом, пор.: II *вверху́ adv*.

II вверху́ (ввер'ху́) adv

- лексико-семантичний
- ▲ ЛМ: *вверху* 'у верхній частині; вгорі, вверху'; МЗ: місце > спосіб; СМ: *внизу́*
- 'верхня частина об'єкта'

- 1) 'піднявши вгору <держати>: *Вітко було, менé дёржит на конéцi, на самий зад. А йа вже ни в'ідёржував так довго держ'йти руку **ввер'ху*** (Піпаш 257)

II ввершкú (у вершкy) adv

- суфіксація (-к-); х/ш; вверху → вверш-к(у)
- ▲ ЛМ: *вверху* 'у верхній частині об'єкта'; МЗ: нейтральне слово > демінутив; СМ: –
- 'верхня частина об'єкта'

- 1) 'у верхній частині рослини – дерева; у верховітті' <бути, рости>: *Зросли йi с'а брyва, гi туршкы ['смереки'] **у вершкy*** (КГ)
- 2) 'у верхній частині будівлі' <бути>: *Кiзли укривають драницями або лубе, (...) лишаючи лише **у вершкy** «прозiр» для проходу диму* (Шух. II 174)

III ввершкú (у вершкy) preap

- препозитивація
- ▲ ЛМ: *ввершкy (adv)*; СМ: –
- 'верхня частина об'єкта'

- 1) 'у верхній частині будівлі' <бути>: *Дим з ватри iде «прозiрем» **у вершкy** колиби* (Шух. II 175)

II ввершечкú (в вершьичкy) adv

- суфіксація (-ечк-); х/ш; вверху → вверш-ечк(у)
- ▲ ЛМ: *вверху* 'у верхній частині об'єкта'; МЗ: нейтральне слово > демінутив; СМ: –
- 'верхня частина об'єкта'

- 1) 'у верхній частині рослини' <бути>: *Розкладають прядиво на мокрiй лавици i скочують его на кужiвцi до купи у долини грубише а **в вершьичкy** тонше* (Шух. II 148).

Аналізовані прислівники репрезентують такі способи словотворення, як: адвербіалізація, препозитивація, лексико-семантичний (утворення прислівника способу дії від локативного), суфіксація (для творення деминутивів *вверхечку, увёршкú* ‘у верхній частині об’єкта’; пор.: літ. *додолоньку, звершечку* (СУМ-20 791, 1107).

Неусталеність написання прислівників разом, нарізно і навіть через дефіс (це виразно засвідчують діалектні джерела) значною мірою ускладнює процес аналізу й водночас підтверджує думку науковців про тривалість і незавершеність процесу адвербіалізації, про наявність перехідних одиниць, які умовно можемо зарахувати до прислівників. Це пов’язане, зокрема, із неможливістю диференціювати прислівник і прийменниково-іменникову конструкцію, які мають те саме семантичне навантаження, наприклад: *Навкругі був л’іс (...), а в верху* [‘на вершині гори’] *на Тárниці росли дес по од’н’і смерец’і та й жерепий* (Піпаш 251), *Зросли йі с’а брыва, гі туршкы* [‘смереки’] *у верху* [‘на верхівці дерева’] (КГ), *Прядиво (...)* *у долині грубше а в верхішкú* [‘на верхівці дерева’] *тонше*; *Кізли укривають драницями або лубе, (...) лишаячи лише у верху* [‘у верхній частині будівлі’] «*прозір*» *для проходу диму*; *Дим з ватри іде «прозірем» у верху колиби* (Шух. II 148, 174, 175).

Аналіз корпусу прислівників у говірках української мови засвідчив важливість повноти та коректності подачі значень у діалектних словниках, уникнення тлумачень поза контекстом, адже мовні ілюстрації, мікро- та макроконтексти є визначальними для окреслення семантики слів, через недостатність яких і неповноту цитованого матеріалу визначити значення слова неможливо (пор., наприклад: *Не цáл’і у гор’і* (Он. II 349); *Та йа го там ўнизú ўз’ёў* (КСГГ)) та ін.

Зафіксовано значну кількість прикладів, у яких реалізується обидва «полюси» семантичні опозиції в одному мікроконтексті, а саме: **вверху – вдолині** (по «кечерах» (горах у верху гладких, а в долині залісених)); **вверху – всподу** (в споду широко, в верху високо); **вверхечку – вдолині** (прядиво (...) у долині грубше а в верхішкú тонше); **вгорі – вдолині** (колиска має вгорі паку (...) і вдолині – кружки; вдолині стіг є ширший, вгорі вужчий; штучна гать мірить у горі 80 т. а в долині 20 т.); **горою – вдолині** (має вдолині й середині по 2 обручі, горою один); **горою – всподу** (у споду вона плоска, а горою круглава); **зверхі – всподі** (вода звёрхі тепла, а всподі студéна); **наверсі – всподі** (все всподі – не наверсі); **наверха – всподі** (все всподі – не наверха); **наверху – всподу** (бокú ў споду, а гир’ки наверху) тощо.

Іноколи засвідчено приклади, які пов’язані тільки з «верхом» (ўгóру ‘дибом, стійма’, звёрху, повёрх ‘через край об’єкта’, звёрху, повёрха ‘повер-

хово; неглибоко', *навер́х, повер́х* 'поверх, на випуск, не заправляючи (сорочки, штанів)', *горі, звер́ху, навер́х* 'близько, поруч, поряд'), або тільки з «низом» (*ўдоліну* 'повільно <грати>', *д́лом* 'низько, грубо <звучати>'); пор.: *К'ін' з'виўс'а до'го'ри/ чут' ни скок/ але не" |вискок* (ГПЗН 73), *Як окріп у горшку іде по верх крис, заки закипить, то буде слота* (Шух. IV 6), *То й на око вітко, як кров жбіхає, бо жили звер́ху* (БГС 110), *Вбрав сорóчку по́верес штанів* (Негрїч 137), *Шо бóрше стра́битиси* ['буде потрібно'], *кладі навер́хь* (БГС 525); *Як заліг чоловік, то сиділа-м горі ним півроку, по́ки бінний ни вмер* (Матіїв 104); *Ой заграйте, музичуки, вдолину, вдолину, та най собі вигуляю свою білявину* (КСГГ); *Як шумить потік, то не добре, і тогди не добре, як по вісоку вітер віє або гримить, а як долом по тихо віє, то добре* [Шух. I 89 (Гуц.)].

Прислівники, що репрезентують IV СК – «верхи (на коні)», також апелюють тільки до «верху»: *Всі йїхали звер́хе^a на кон'ах* (КСГГ), *Циган, мала дитина, а юж зна ити **верхы** на кони* (Пиртей 147), *З далеких верхів сходять «верхівці», одні «піше» другі «**верхóм**» (на кони), плаїчками, пляями, сутками, вулицями на дороги* (Шух. I 77).

Аналіз дериватів, засвідчених у діалектологічних джерелах, також дав змогу виявити специфічні діалектні фонетичні особливості на різних рівнях мови, що відображають специфіку мовлення носіїв говорів.

Бібліографія

Джерела

- Арк_С – Григорій Аркушин, Словник західнополіських говірок, Луцьк 2016.
 БГТ – Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів, ред. Ніна Гуїванюк, Чернівці 2006.
 ГС – Наталія Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дидик-Меуш, Гуцульські світи: Лексикон, Львів 2013.
 БГС – Словник буковинських говірок, ред. Ніна Гуїванюк, Чернівці 2005.
 Верхр_СЮ – Іван Верхратский, Знадобы до словаря южнорусского, Львів 1877.
 ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник, ред. Ярослава Закревська, Львів 1997.
 ГПЗН – Говірки південно-західного наріччя української мови : збірник текстів, ред. Наталія Глібчук, Львів 2000.
 КГ – Картоотека Словника говірок Закарпатської обл. Миколи Грицака [зберігається в Інституті української мови НАН України, Київ].
 Кміт – Юрій Кміт, Словник бойківського говору, «Літопис Бойківщини», т. III–XI, Самбір 1934–1939.
 КСГГ – Картоотека Словника гуцульських говірок [зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів].

- Макс. – Іван Максимчук, Домашня й кухонна посудина в Старім Самборі, «Літопис Бойківщини», ч. V, Самбір 1935.
- Матіїв – Микола Матіїв, Словник говірок Центральної Бойківщини, Київ–Сімферополь 2013.
- Мосора – Михайло Мосора, Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою / Рукопис, 1885–1896 [зберігається в архіві ім. І. Франка у Києві. – №3/100].
- Надсяння – Надсяння: Традиційна культура і побут (етнолінгвістичні матеріали), ред. Михайло Глушко, Леся Хомчак, Львів 2017.
- Неґрич – Микола Неґрич, Скарби гуцульського говору: Березові, Львів 2008.
- Он. – Михайло Онишкевич, Словник бойківських говірок, т. 1–2, Київ 1984.
- Пиртей – Петро Пиртей, Словник лемківської говірки, Івано-Франківськ 1986.
- Піпаш – Юрій Піпаш, Борис Галас, Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області), Ужгород 2005.
- СГРЯ – Марія Астаф'єва, Ганна Воронич, Словник гуцульських говірок Річки та Яворова, кн. 1, Івано-Франківськ 2014.
- СУМ-20 – Тлумачний словник української мови: в 20-ти томах (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України), <http://test.ulif.org.ua> [доступ 12.11.2018].
- УЗГТ – Українські закарпатські говірки. Тексти, ред. Ольга Миголинець, Ольга Пискач, Ужгород 2004.
- Шух. – Шухевич Володимир, Гуцульщина, ч. I–V, Львів 1899–1908.

Література

- Апресян Юрий, 1997, Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира, «Семиотика и информатика», вып. 35, Москва, с. 272–298.
- Гриценко Павло, 1984, Моделювання системи діалектної лексики, Київ.
- Гриценко Павло, 1990, Ареальне варіювання лексики, Київ.
- Гриценко Арнольд (ред.), 1997, Сучасна українська літературна мова, Київ.
- Німчук Василь (ред.), 1978, Історія української мови. Морфологія, Київ.

Streszczenie

W artykule przebadano przysłówki lokatywne, które reprezentują opozycję semantyczną *góra – dół*. Przedstawiono nowe podejście analizy systemu derywatów w odniesieniu do epidygmatycznego słownika dialektalnego. Interpretacja wybranych przysłówków została oparte na materiale gwar ukraińskich.